

Нурзат Байбусынов¹ , Мария Онучко² , Айкерім Турунтаева³

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты
*e-mail: nur_zat@mail.ru

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті,
саясаттану ғылымдарының кандидаты
e-mail: onuchko@mail.ru

³ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті,
тарих ғылымдарының кандидаты
(Астана, Қазақстан)
e-mail: a.turuntaeva@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Андатпа. Мақала Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі экологиялық қауіпсіздіктің рөлі мен орнын анықтауға арналған, мақаланың мақсаты - ұлттық қауіпсіздік түрі ретінде экологиялық қауіпсіздіктің ерекшелігін анықтау, оны қамтамасыз етудің саяси-құқықтық тетіктерін анықтау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қарау.

Зерттеудің міндеттеріне нормативтік-құқықтық базаны, Ұлттық қауіпсіздік стратегиясын, экологиялық қауіптерді бағаламау кезіндегі тәуекелдерді және экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ететін институционалдық механизмдерді талдау кіреді. Зерттеудің әдіснамалық негізіне салыстырмалы саяси талдау, ресми құжаттардың контент-талдауы, сондай-ақ экологиялық, әлеуметтік және саяси факторлардың өзара әрекеттесуін бағалауға жүйелі көзқарас элементтері кіреді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы экологиялық қауіпсіздіктің декларативті сипатқа ие екендігін және оны Ұлттық қауіпсіздік шеңберінде институционализациялауға жүйелі көзқарасты талап ететіндігін растайды. Бұл зерттеудің маңыздылығы оның экологиялық өлшеу арқылы оны кеңейте отырып, қауіпсіздік туралы саясаттану дискурсының дамуына үлес қосатындығында, сонымен қатар осы саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық қауіпсіздік, экология, Қазақстан Республикасы, мемлекеттік саясат, ұлттық қауіпсіздік, қоршаған орта.

Нурзат Байбусынов, Марина Онучко, Айкерім Турунтаева ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК КОМПОНЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена определению роли и места экологической безопасности в системе национальной безопасности Республики Казахстан, цель статьи - определение специфики экологической безопасности как вида национальной безопасности, выявление политико-правовых механизмов её обеспечения, рассмотрение ключевых направлений государственной политики в области обеспечения экологической безопасности. Задачи исследования включают ана-

при недооценке экологических угроз и институциональных механизмов, обеспечивающих экологическую устойчивость. Методологическая основа исследования включает сравнительно-политический анализ, контент-анализ официальных документов, а также элементы системного подхода к оценке взаимодействия экологических, социальных и политических факторов.

Результаты исследования подтверждают, что экологическая безопасность в Казахстане носит декларативный характер и требует системного подхода к её институционализации в рамках национальной безопасности. Значимость данного исследования состоит в том, что оно вносит вклад в развитие политологического дискурса о безопасности, расширяя его за счёт экологического измерения, а также предлагает практические рекомендации по совершенствованию государственной политики в этой сфере.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экология, Республика Казахстан, государственная политика, национальная безопасность, окружающая среда.

Nurzat Baibussynov, Marina Onuchko, Aikerim Turuntayeva
ENVIRONMENTAL SAFETY AS A COMPONENT OF THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to determining the role and place of environmental safety in the national security system of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the article is to determine the specifics of environmental safety as a type of national security, identify political and legal mechanisms for ensuring it, and consider key areas of state policy in the field of environmental safety.

The objectives of the study include an analysis of the regulatory framework, national security strategies, risks of underestimating environmental threats, and institutional mechanisms that ensure environmental sustainability. The methodological basis of the research includes comparative political analysis, content analysis of official documents, as well as elements of a systematic approach to assessing the interaction of environmental, social and political factors.

The results of the study confirm that environmental safety in Kazakhstan is declarative in nature and requires a systematic approach to its institutionalization within the framework of national security. The significance of this research lies in the fact that it contributes to the development of the political science discourse on security, expanding it through the environmental dimension, and also offers practical recommendations for improving public policy in this area.

Keywords: *environmental safety, ecology, Republic of Kazakhstan, state policy, national security, environment.*

Кіріспе

Экологиялық қауіпсіздік мәселелері жыл сайын маңызды бола түсуде, және бүгінгі таңда әрбір мемлекет оларды өзінің ұлттық қауіпсіздік жүйесі аясында қарастыруға міндетті. Қазақстан аумағының бірегей сипаттамаларын және елдің бірегей табиғи ресурстарын ескере отырып, оның әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрғыдан халықтың және мемлекеттің тұрақтылығына, дамуына және әл-ауқатына түбегейлі әсер етуі мүмкін көптеген экологиялық қауіптерге ұшырайтыны туралы қорытынды жасауға болады.

Өнеркәсіптік мұра және минералды, жер және су ресурстарының сарқылуы елдің экологиялық тәуекелдерге төзімділігін төмендетеді. Сонымен қатар, жаһандық жылыну басқа климаттық өзгерістермен қатар өз үлесін қосады. Бұл тәуекелдердің ықтимал салдарын азайту үшін ұлттық қауіпсіздіктің консервативті тұжырымдамасын қайта қарастырып, экологиялық қауіпсіздікті негізгі құрамдас бөлік ретінде енгізу қажет.

Экологиялық қауіптер мен киындықтар әлеуметтік қактығыстарды, халықтың қоныс аударуын және денсаулық сақтаудың жалпы деңгейінің төмендеуін, сондай-ақ мемлекеттің қаржылық шығындарын тудыруда, бұл Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатымен тікелей байланысты.

Бұл зерттеудің **өзектілігі** Қазақстанның жалпы ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі экологиялық қауіпсіздіктің орны мен рөлін кешенді талдау қажеттілігінен туындайды. Бұл мақаланың мақсаты - Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі тұрғысынан экологиялық әл-ауқаттың ерекшеліктерін анықтау, саясаттың салдарын анықтау және оны жүзеге асыруға ықпал ететін мемлекеттік саясаттың ең маңызды бағыттарын зерттеу.

Осы **мақсатқа** жету үшін бұл мақалада қоршаған ортаның әл-ауқатының рөлін түсінудегі көптеген **мәселелер** қарастырылады. Атап айтқанда, экологиялық қауіпсіздікті анықтаудың теориялық тәсілдері қарастырылады және оның басқа қауіпсіздік түрлері арасындағы орны анықталады. Сондай-ақ, Қазақстанның экологиялық саясатының бірнеше аспектілері талданады. Сонымен қатар, осы саладағы қолданыстағы нормативтік-құқықтық база мен институционалдық құрылым қарастырылады. Сондай-ақ, қоршаған орта факторларын бағаламаудан туындайтын саяси тәуекелдер анықталады және ұлттық қауіпсіздіктің экологиялық деңгейін нығайта алатын мемлекеттік саясаттың ең маңызды бағыттары белгіленеді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі - жүйелік тәсіл, ол экологиялық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл тәсілде жалпы ғылыми және мамандандырылған әдістер қолданылады: диалектикалық талдау және синтез, салыстырмалы құқықтық әдістер, статистика және саясаттанудың құрылымдық-функционалдық әдісі.

Елдің негізгі заңында Қазақстандағы экологиялық әл-ауқаттың маңыздылығы жарияланған. Қазақстан Республикасы Конституциясының 37-бабында: «Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етеді» [1] делінген.

Нәтижесінде, елдің табиғи ресурстарын сақтауға күш салу ғана емес, сонымен қатар азаматтардың денсаулығы қорғалатын, қоғамның дамуы жалғасатын және оның тұрақтылығы мызғымас экологиялық жағдайларды үнемі қамтамасыз ету өте маңызды.

37-баптан шығатын тағы бір қорытынды да айқын: экологиялық қауіпсіздік жалпы ұлттық қауіпсіздіктің маңызды элементі болып табылады. Әл-ауқаттың төмендеуі сөзсіз азаматтардың өмір сүру сапасының төмендеуіне, аурушандықтың (жаңа ауруларды айтпағанда) артуына және аумақтардың экономикалық әлуетінің төмендеуіне әкеледі. Мұның бәрі бірге әлеуметтік толқуларға әкеледі, бұл өз кезегінде ақырында мемлекеттің жаһандық әл-ауқатына және барлық деңгейдегі тұрақсыздығына тек ойдан шығарылған қауіптен де көп нәрсеге айналуы мүмкін.

Демек, мемлекеттің ішкі саясаты елдің экологиялық қауіпсіздігін стратегиялық деңгейге көтереді, осылайша Конституцияның 37-бабының ережелерін жүзеге асырады. Қоршаған ортаны қорғау, азаматтардың

экологиялық құқықтарын қорғау, экологиялық тәуекелдерді азайту және қолайлы өмір сүру ортасын жасау Қазақстан Республикасының ішкі тұрақтылығын, экономикалық өсуін және егемендігін сақтаудың маңызды шарттары болып табылады.

2012 жылғы 6 қаңтардағы «ҚР Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 1-бабында ұлттық қауіпсіздік: «ҚР ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіптерден қорғалу жағдайы, адам мен азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ету», мұндағы ұлттық мүдделер: «мемлекеттің адам мен азамат құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын және конституциялық жүйенің негіздерін қорғауды қамтамасыз ету мүмкіндігі оларды іске асыруға байланысты болатын Қазақстан Республикасының заңнамалық түрде танылған саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктерінің жиынтығы» деп анықталады [2].

Талқылау

Саясаттану сөздігінде «ұлттық қауіпсіздік» іргелі термині келесідей анықталады: «жеке тұлға – қоғам – мемлекет – табиғат» жүйесінің қасиеттерінің сапалық жағдайын сипаттайтын, оның құрамдас бөліктерінің үйлесімді өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін және оның өмір сүруі мен дамуы үшін оңтайлы жағдайларды сақтайтын құбылыс» [3, 54 б.].

Басқаша айтқанда, ұлттық қауіпсіздіктің жеткілікті деңгейімен ештеңе адам құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндірмейді, егемен мемлекеттің негізгі құндылықтарына ештеңе қарсы тұрмайды, ал оның халқы өзін-өзі ұйымдастырудың жоғары деңгейімен өзін-өзі сақтайды. Сыртқы және ішкі қауіптер мемлекеттің өмір сүруіне немесе даму қабілетіне қауіп төндірмейді.

Әрине, ұлттық қауіпсіздіктің адамдардың өмірі мен мемлекеттің өмір сүруі үшін маңызды барлық деңгейдегі кепілдіктер жүйесі екенін ескермеуге болмайды. Дегенмен, оны абсолютті деңгейге көтеру мүмкін емес, себебі қауіпсіздікті тек нақты жағдайларда, іргелі, жан-жақты қорғалатын құндылықтар мен мүдделердің нақты жүйесі бар салыстырмалы түрде тұрақты өмір ретінде анықтауға болады. Ал осы жағдайларда ұлттың тұрақты дамуы және рухани мен материалдық әл-ауқат көздері қамтамасыз етіледі. Дұрыс ұйымдастырылған жағдайда, жауларға (сыртқы да, ішкі де) мұндай жүйені бұзу өте қиын болады.

Ұлттық қауіпсіздіктің экологиялық құрамдас бөлігінің мәні - жеке тұлғаларды, қоғамды және мемлекетті қоршаған ортаға зиянды әсер етуден туындайтын нақты және болжамды қауіптерден қорғауды қамтамасыз ету. Экологиялық әл-ауқат экологиялық апаттардың алдын алу, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, флора мен фаунаның биоәртүрлілігін және экологиялық тепе-теңдікті сақтау сияқты аспектілерді қамтиды.

Қоршаған орта құрамдас бөлігі ұлттық қауіпсіздік құрылымында ерекше орын алады, себебі оның бұзылуы экономикадан қоғамға, денсаулық сақтаудан көші-қонға дейінгі өмірдің барлық деңгейлерінде аландаушылық тудыруы мүмкін. Осы себепті қоршаған ортаны қорғау тек экологиядан тысқары кетеді: бұл міндетті ең жоғары саяси деңгейде шешу қажет. «ҚР Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 4-бабында экологиялық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздік салаларының бірі ретінде анық көрсетілген (1-диаграммада көрсетілгендей). Заң шығарушы тармақ оның маңыздылығын негізді түрде атап өтеді, осылайша экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұлттық

қауіпсіздік жүйесінің дұрыс жұмыс істеуі үшін жеткілікті емес, қажетті шарт екенін көрсетеді. Бұл тұрақты дамуды, мемлекеттік саясатты тиімдірек жүзеге асыруды және экологиялық әл-ауқатты қамтамасыз етеді - экожүйені сақтау мен қоршаған орта сапасын жақсартудың негізі, сонымен бірге оның қолайлы шектерде қалуын қамтамасыз етеді

1-диаграмма. Ұлттық қауіпсіздік түрлері

Дегенмен, ұлттық қауіпсіздіктің негізін қоршаған ортаның әл-ауқаты нығайтуға болады, бұл оның барлық құрамдас бөліктерін анықтауға және оңтайландыруға көмектеседі. Қоршаған орта қоғамның жалпы әл-ауқатын ғана емес, сонымен қатар ұлттық қауіпсіздіктің тұтастығын және оның жеке құрамдас бөліктерін (экономикалық, саяси, ақпараттық) анықтайды. Керісінше жағдай да дұрыс: сенімді ортаның болмауы қауіпсіздіктің тұтас тұжырымдамасын мағынасыз етеді. Дегенмен, экологиялық қауіпсіздіктің тиісті деңгейімен ол елдің ұлттық қауіпсіздігінің бір құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар қоғамды біріктіріп, бөлінудің алдын алып қана қоймай, сонымен қатар оның прогрессивті ілгерілеуін қамтамасыз ете алатын байланыстырушы буын болып саналады.

Қазақстан Республикасындағы экологиялық қауіпсіздік соңғы кездері ең жоғары деңгейде институционалдық өзгерістерге ұшырады, бұл нормативтік базаға түзетулер енгізуге әкелді. Осыған байланысты ең маңызды шешімдердің бірі 2019 жылы қабылданды: қоршаған ортаны қорғау жөніндегі орталық атқарушы орган - Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі құрылды. Министрліктің құрылуының тағы бір салдары бірнеше фактіні мойындау болды: елдің табиғи ресурстарына қатысты бірегей өкілеттіктері бар арнайы орталықтандырылған орган болмаса, оларды басқару өте қиын болар еді. Мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатындағы қоршаған

ортаның маңыздылығы және жинақталған қиындықтарды шешу қажеттілігі де қайталанды.

Министрлік жұмысының маңызды нәтижелерінің бірі 2021 жылы ел бойынша қоршаған ортаны қорғау шараларының тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстанның жаңа Экологиялық кодексінің қабылдануы болды. Онда халықаралық қоршаған ортаны қорғау стандарттары ескерілген. Оның негізгі жаңалықтары «ең жақсы қолжетімді технологиялар» қағидаттарына, өнеркәсіптік кәсіпорындарға қойылатын қатаң экологиялық талаптарға, қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікті арттыруға және қоғамдық бақылау тетіктерін әзірлеуге қатысты.

Қоршаған ортаны қорғау кодексінің 5-бабында бірқатар қағидаттар, атап айтқанда, қалпына келтіру қағидаты және «ластаушы төлейді» қағидаты белгіленген. Олардың мақсаты - қоршаған ортаны бастапқы қалпына келтіру арқылы қоршаған ортаға келтірілген залалды толығымен жою. Егер бұл мүмкін болмаса, онда оның салдарын азайту қажет. Егер бұл да мүмкін болмаса немесе практикалық болмаса, ластаушы заттарды тұрақтандыру, окшаулау немесе сақтау қажет, басқаша айтқанда, балама қалпына келтіру деп аталатын тәсілмен ауыстыру қажет.

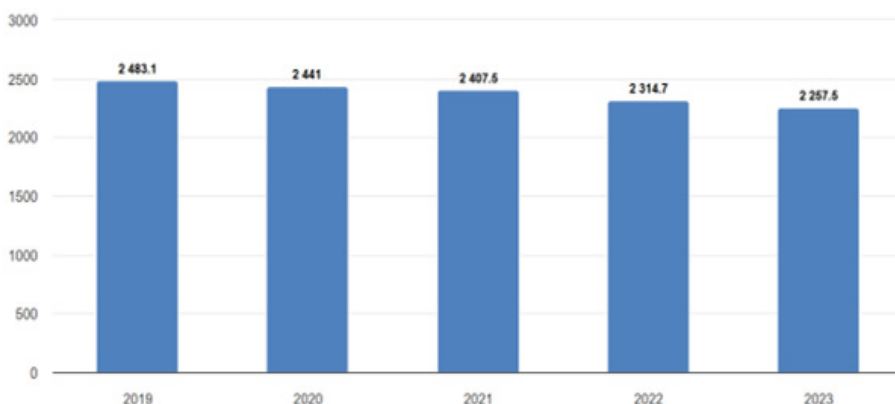
Экологиялық қауіпсіздік кодексіндегі тағы бір маңызды жаңалық - қоршаған ортаға теріс әсер ететін объектілерді жіктеуді енгізу. 12-бап оларды төрт санатқа бөледі, бірінші санат тиісті мониторингке, реттеуге және салық салуға жататын ең көп ластайтын объектілерді қамтиды.

Негізінде, қорытынды жасауға болады: жаңа Экологиялық кодекстің қабылдануымен экологиялық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі ретінде айқын тану мойындалды. Бүкіл кодекс арқылы өтетін ортақ тақырып - экологиялық әл-ауқатты қамтамасыз ету және оның жергілікті және жаһандық деңгейде маңыздылығын мойындау идеясы. Мысалы, Экологиялық кодекстің 4-бабы «Экологиялық қауіпсіздік және Қазақстан Республикасының тұрақты дамуының экологиялық негіздері» деп аталады [4]. Жалпы алғанда, Қазақстан тек ішкі деңгейдегі экологиялық тәуекелдерді азайтуға ғана емес, сонымен қатар тұрақты даму қағидаттарына берілгендігін көрсету арқылы халықаралық деңгейде беделін нығайтуға ұмтылады. Климаттың өзгеруімен және табиғи ресурстардың сарқылуымен байланысты жаһандық экологиялық қиындықтардың артуы аясында тиімді экологиялық саясат әлеуметтік тұрақтылықты, бәсекеге қабілетті экономиканы және елдің саяси тұрақтылығын нығайтудың негізгі факторына айналуға.

Орталықтандырылған министрліктің құрылуы және Экологиялық кодекстің қабылдануы мемлекеттің ұлттық мүдделерді қорғау және мемлекеттің тұрақтылығының негіздерін тек қысқа мерзімді перспективада ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді перспективада нығайту мақсатында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге басымдық беретінін мойындауын көрсетеді.

Қоршаған ортаның ластануының жаһандық мәселесін шешпей, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық прогресі мүмкін емес. Бұл отандық және халықаралық зерттеушілердің бірауыздан мәлімдемесі. Ормандардың жойылуы, мал жаю, топырақтың деградациясы және «лас» технологиялардың дамуы – мұның бәрі және тағы басқалары республиканың экологиялық регрессиясына ықпал етеді. Сонымен қатар, Қазақстанда бес кәсіпорынның ішінде ең жоғары екі қауіптілік класына жатқызылған шамамен 2500 кәсіпорын бар [5, 51-бет].

2-диаграмма. Қазақстандағы атмосфераға зиянды шығарындылар (мың тонна) динамикада (2019 - 2023 жж.)

2023 жылға дейінгі деректер зиянды шығарындылардың төмендеу үрдісін көрсетеді (2-диаграммада көрсетілгендей). Дегенмен, бұл да айқын: жоғары тарифтер қажет болар еді. Ауаны ластайтын заттардың ең көп көлемі Павлодар (694 200 тонна) және Қарағанды (455 000 тонна) облыстарында түзілді [6].

Бұл үрдіс Қазақстандағы экологиялық жағдайды жақсартуға күш салынып жатқанын көрсетеді. Бұл өз кезегінде қоршаған ортаның әлауқатына сөзсіз оң әсер етеді. Дегенмен, төмендеу қарқынының баяулауы қоршаған орта проблемаларының жүйелік сипатын көрсетеді: өндіріс толық жаңғыртылмаған, барлық қажетті қолжетімді технологияларды енгізу мүмкін емес және қоршаған ортаны бақылауға қабілетті білікті мамандар жеткіліксіз.

Түптеп келгенде, мұндай қарқын қабылданбайды, және бұл үрдіс мәселенің прогрессивті шешімін ғана емес, ұлттық қауіпсіздікке жасырын қауіп төндіретінін білдіреді. Қоршаған ортаның жағдайы халықтың денсаулығына, өмір сүру сапасына, әлеуметтік тұрақтылыққа және экономикаға тікелей әсер ететінін ұмытпайық. Экологиялық мәселелер неғұрлым көп жиналса, олардың әлеуметтік толқуларға және экологиялық тұрғыдан қолайсыз аймақтардан ішкі көші-қонның артуына ұласу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Мұның бәрі денсаулық сақтау жүйесі мен қалалық инфрақұрылымға жүктеменің артуына әкеледі.

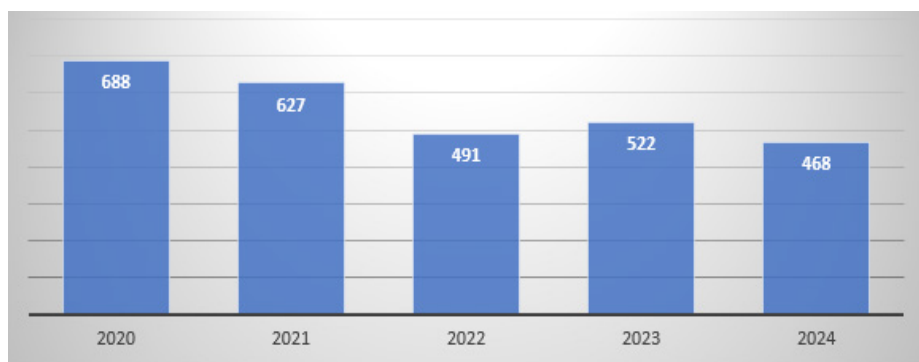
Демек, атмосфераға зиянды шығарындыларды азайтуды жеделдету және ұлттық қауіпсіздік саласындағы стратегиялық маңызды мәселе ретінде біртіндеп жеделдету қажет. Техногендік әсерді азайтудың тиімді шаралары әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға, болашақ ұрпақ үшін табиғи ресурстарды сақтауға және тұрақты даму қағидаттарына адал жауапты мемлекет ретіндегі Қазақстанның халықаралық беделін арттыруға ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандай, бүгінде ұлттық қауіпсіздіктің экологиялық құрамдас бөлігі ұлттық қауіпсіздіктің басқа аспектілеріне - саяси, экономикалық, әскери және т.б. айтарлықтай әсер етеді. Кешенді ұлттық қауіпсіздікті жүзеге асыру мемлекеттік экологиялық саясаттың дұрыс жүргізілуінсіз мүмкін емес. Бұл жаһандық үрдіс, себебі экологиялық

мәселелер табиғи және антропогендік факторлардың әсерінен күшейіп барады. Экологиялық проблемалар тудыратын қиындықтар мен тәуекелдерге қарсы тұру және қауіпсіздікті қамтамасыз ету, әсіресе, олардың қоғам үшін «көрінбейтіндігіне» байланысты қиын. Өкінішке орай, қоғам экологиялық қауіптерді елемейді, оларды маңызды емес мәселелер ретінде қарастырады, егер өте алыс және байланыссыз нәрсе болмаса.

Бұл терең қате түсінік қоғамдағы экологиялық мәдениет пен экологиялық сананың төмен деңгейін көрсетеді, ал халықтың кейбір маргиналданған топтары арасында ол тіпті құқықтық нигилизмге айналуы мүмкін. Дегенмен, құқықтық догманың дұрыс жұмыс істеуі туралы хабардарлық сақталуы керек: заңды білмеу ақтау болып табылмайды. Демек, экологиялық қауіпсіздікті, экологиялық тұрақтылықты, табиғи ресурстар әлеуетін және әрбір азаматтың жоғарыда аталған қолайлы қоршаған ортаға конституциялық кепілдік берілген құқығын бұзатын заңсыз әрекеттер сот қудалауының ең ауыр түріне - қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-тарауы "Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар" [7] деп аталады және 20 баптан тұрады. Басқаша айтқанда, айыппұлдардан бастап бас бостандығынан айыруға дейінгі әртүрлі жазалар көзделген 20 әрекет бар.

3-диаграмма. Тіркелген қылмыстық экологиялық құқық бұзушылықтар саны (2020 - 2024 жж.)

Бұл диаграмма Бірінғай сотқа дейінгі тергеу тізілімінде (БСТТ) тіркелген қоршаған орта саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы статистикалық деректердің динамикасын көрсетеді [8]. 2020 жылдан 2024 жылға дейін төмендеу үрдісі тұрақты түрде байқалады: 2020 жылы 688 оқиғадан төрт жылдан кейін 468-ге дейін. Бұл үрдіс құқықтық, экологиялық және саяси тұрғыдан қызықты, себебі экологиялық қылмыс деңгейі институционалдық тұрақтылықтың, экологиялық саясаттың тиімділігінің және қоршаған ортаны басқару тетіктерінің жетілгендігінің жанама көрсеткіші ретінде қарастырылуы мүмкін.

Институционалдық талдау тұрғысынан алғанда, қоршаған ортаны қорғау саласындағы бұзушылықтардың азаюы тік қоршаған ортаны реттеудің күшеюінің салдары болуы мүмкін. 2021 жылғы Қоршаған орта кодексінің жаңа ережелерінен басқа, бұл нығайту мемлекеттік экологиялық қадағалау органдарының реформаларымен көрсетілген. Нәтижесінде, табиғи ресурстар-

ды пайдаланушылардың жауапкершілігі артты. Дегенмен, көлденең реттеу әлі де көп нәрсені қажет етеді: қоғам қоршаған орта мәселелерін шешуге жеткіліксіз қатысады, бұл, өкінішке орай, бұл мәселелердегі сауаттылықтың төмен деңгейімен күрделене түседі. Бұл сондай-ақ тәуелсіз экологиялық бағалау деңгейіне әсер етеді, бұл осы статистиканың максималды анықталуы мен дәл репрезентативтілігіне күмән келтіруі мүмкін.

Саяси тұрғыдан алғанда, экологиялық қылмыстың өсуі мемлекеттің тұрақтылығы мен заңдылығына нұқсан келтіруі мүмкін. Технологиялық әсерге ұшырайтын және ресурстардың көп бөлігін пайдаланатын стратегиялық тұрғыдан осал аймақтар ең үлкен қауіп-қатерге ұшырайды. Қоршаған орта судың улануынан, ауаның ластануынан, ормандардың кесілуінен және заңсыз өндіруден зардап шегеді. Денсаулық сақтау саласындағы айқын мәселелерден басқа, қоршаған ортаға немқұрайлы қарау наразылықтарға, мемлекеттік мекемелерге деген сенімді төмендетуге және көші-қонды тудыруға әкелуі мүмкін. Сондықтан ең логикалық тізбек жасалуда: экологиялық қылмыстармен барлық бағытта күресу қажет, бұл экологиялық әл-ауқатқа әкеледі және осылайша ұлттық қауіпсіздік саясатының осы маңызды аспектісін бақылауды қамтамасыз етеді.

Мұндай жағдайда қоршаған ортаны қорғау саласындағы бұзушылықтардың азаюын оң түсіндірмеуге болмайды. Мемлекеттік аппарат қоршаған ортаны қорғауды қадағалауда белгілі бір жетістіктерге жетті. Бірақ бұл үрдісті жан-жақты және саяси тұрғыдан бағалау қажет: үкіметтің басымдықтарының өзгеруі, басқа сыртқы факторлардың болуы және институционалдық тұрғыдан қоршаған ортаны дамыту әлеуеті. Тек мемлекет өзінің саяси институттарының ашықтығы, тұрақтылығы және есеп беруі қағидаттарын ұстанған жағдайда ғана экологиялық қылмыстардың азаюы мен экологиялық және, демек, ұлттық қауіпсіздікті нығайту арасында айқын корреляция орнатуға болады.

Қорытынды

Экологиялық қауіпсіздік - Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің ажырамас элементі. Соңғы жылдары экологиялық қауіп-қатерлер ел экономикасына, әлеуметтік тұрақтылыққа, экономикалық және саяси ахуалға қатты тұрақсыздандыратын әсер етті. Қоршаған ортаны қорғау мемлекеттік саясаттың тиімді құралы болуы керек, және бұл тек экономикалық және әлеуметтік факторларды ғана емес, сонымен қатар саяси тәуекелдерді де ескеретін кешенді тәсілмен ғана мүмкін болады.

Экологиялық қауіпсіздікті одан әрі нығайту үшін Қазақстан қоршаған ортаны бақылау жүйесін жетілдіруі, өз қызметінің қоршаған ортаға әсері үшін бизнестің жауапкершілігін арттыруы, халықаралық ынтымақтастықты белсенді түрде дамытуы және қоршаған ортаны қорғау ережелерінің сақталуын бақылауда азаматтық қоғамның рөлін күшейтуі қажет. Қазақстанның тұрақты өркендеуі, әсіресе қазіргі заманның сыртқы қиындықтарын ескере отырып, қоршаған орта мәселелерін елдің даму стратегиясына енгізбей мүмкін емес.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (2026 жылы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданды) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000> (қаралған күні: 30.05.2026).
2. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527> (қаралған күні: 30.05.2026).
3. Козак Е.Б. Понятие экономической безопасности как одного из аспектов национальной безопасности государства. // АНИ: экономика и управление. 2014. № 1 (6), с.54.
4. Қазақстан Республикасының экология кодексі. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (қаралған күні: 30.05.2026).
5. Тусупбаева Г.А. Геополитические факторы обеспечения национальной безопасности – составные параметры государственной политики Республики Казахстан // Казахстан – спектр, 2005. №2. – С. 51.
6. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы порталының деректері [Электрондық ресурс]. – 2026. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/182402/> (қаралған күні: 30.05.2026).
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қаралған күні: 30.05.2026).
8. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдары порталының деректері [Электрондық ресурс] – 2026. – URL: <https://qamqor.gov.kz/> (қаралған күні: 30.05.2026).

REFERENCES:

1. Konstituciya Respubliki Kazakhstan (prinyata na respublikanskom referendume 15 marta 2026 goda) [Law of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2026 «Constitution»]. [in Russian]
2. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 yanvarya 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazakhstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV «On National security»]. [in Russian]
3. Kozak E.B. Ponyatie ekonomicheskoy bezopasnosti kak odnogo iz aspektov nacional'noj bezopasnosti gosudarstva [Economic and national security] // ANI: ekonomika i upravlenie [Scientific research: economics and management]. 2014. № 1 (6), s.54. [in Russian]
4. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 2 yanvarya 2021 goda № 400-VI «Ekologicheskij kodeks Respubliki Kazakhstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 No. 400-VI «Environmental code»]. [in Russian]
5. Tusupbaeva G.A. Geopoliticheskie faktory obespecheniya nacional'noj bezopasnosti – sostavnye parametry gosudarstvennoj politiki Respubliki Kazakhstan [National security and public policy] // Kazakhstan – spektr, 2005. №2. – S. 51. [in Russian]
6. Dannye portala Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/182402/> (accessed 30.05.2026).
7. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V «Criminal code»]. [in Russian]
8. Dannye Portala pravovoj statistiki Komiteta po pravovoj statistike i special'nym uchotam General'noj Prokuratury Respubliki Kazakhstan [Electronic resource]. Available at: <https://qamqor.gov.kz/> (accessed: 30.05.2026).